

Chapter 4
सदैव पुरतो निधेहि चरणम्
(सदा वृद्धम आगे वृद्धौ)

maketoss.com

(क) चल चल पुरतो निधेहि चरणम् ।
सदैव पुरतो निधेहि चरणम् ॥

शब्दार्थ — चल — चलो, पुरतः — आगे, निधेहि — रखो, चरणम् — वृद्धम/पग
सदैव — सदा ही ।

अन्वयः — चल, चल । पुरतः चरणं निधेहि । सदैव पुरतः चरणं निधेहि ।

सरलार्थ — चलो, चलो । आगे वृद्धम रखो । सदा ही आगे वृद्धम रखो ।

(ख) गिरिशिखरै ननु निजनिवेतनम् ।
विनैव यानं नगारोहणम् ॥
बलं स्वकीयं भवति साधनम् ।
सदैव पुरतो ..... ॥

makeitons.com

शब्दार्थ— गिरिशिखरै— पर्वत की चोटी पर । ननु— निश्चय से (surely)
निजनिवेतनम्— अपना घर । विनैव— बिना ही । यानं— सवारी ।
नगारोहणम्— पर्वत पर चढ़ना, स्वकीयम्— अपना । बलम्— शक्ति
साधनम्— माध्यम ।

अन्वयः— ननु निजनिवेतनं गिरिशिखरै (अस्ति) । (अतः) यानं विना
स्व नगारोहणं (कुरु) । स्वकीयं बलं साधनं भवति । सदैव पुरतः
परणम् निद्येहि ।

सरत्कार्थ— निश्चय ही अपना घर पर्वत की चोटी पर है । अतः सवारी
के बिना ही पर्वत पर चढ़ना है । अपना बल ही साधन होता है ।
(श्रुत्वा) सदा कदम आगे बढ़ाओ ।

(ग) पथि पाषाणा विषमाः प्रखराः ।

makeitss.com

हिंस्त्राः पशवः परितो घोराः ॥

सुदुष्करं खलु यद्यपि गमनम् ।

सदैव पुरतो ..... ॥

शब्दार्थ — पथि — मार्ग में, पाषाणाः — पत्थर, विषमाः — विषम, कठिन ।
प्रखराः — नुकीले (Sharp), हिंस्त्राः — हिंसक, परितः — चारों ओर ।
घोराः — भयानक, सुदुष्करम् — अत्यधिक कठिनाई से सिद्ध होने वाला
खलु — निश्चय ही, यद्यपि — हालांकि, गमनम् — गमन / जाना (walk)

अन्वयः — पथि विषमाः प्रखराः (च) पाषाणाः (विद्यन्ते) । परितः
घोराः हिंस्त्राः पशवः (सन्ति) । यद्यपि गमनं खलु सुदुष्करम्
(तथापि) सदैव पुरतः चरणं निधेहि ।

सरलार्थ — मार्ग में विचित्र ऊबड़-खाबड़ तथा नुकीले पत्थर हैं । चारों ओर
भयानक (व) हिंसक पशु हैं । यद्यपि (वहाँ) जाना निश्चय ही अत्यंत
कठिन है, (फिर भी) सदा कदम आगे बढ़ाओ ।

(घ) जहीहि भीतिं भज भज शक्तिम् ।
विधेहि राष्ट्रे तथाऽनुरक्तिम् ॥
कुरु कुरु सततं ध्येय-स्मरणम् ।
सदैव पुरतो ..... ॥

makeitoss.com

शब्दार्थ — जहीहि — छोड़ दो (त्याग दो), भीतिं — डर को, भज — जपो
विधेहि — करो, तथा — उसी प्रकार, अनुरक्तिम् — प्रेम, सततं —
निरंतर, ध्येय — लक्ष्य, उद्देश्य

अन्वयः — भीतिं जहीहि । शक्तिं भज, भज । तथा राष्ट्रे अनुरक्तिं
विधेहि । ध्येय-स्मरणं सततं कुरु, कुरु । सदैव पुरतः चरणं
निधेहि ।

सरत्कार्थ — डर का त्याग करो । शक्ति को भजो । उसी प्रकार राष्ट्र से
प्रेम करो । निरंतर अपने लक्ष्य का स्मरण करो । सदा कदम
आगे बढ़ाओ ।